

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه کاشان

دانشکده علوم انسانی

گروه آموزشی معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته نهج البلاغه

عنوان

« حقوق شهروندی در مدیریت امام علی (ع) »

استاد راهنما

دکتر عباسعلی فراهتی

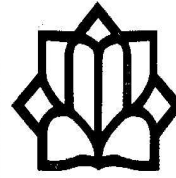
استاد مشاور

دکتر عبدالله موحدی محب

به وسیله

اعظم کریمی

شهریور 1390

دانشگاه کاشان
دانشکده علوم انسانی

بسمه تعالی

تاریخ:
شماره:
پرست:

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه
صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی دانشجو: اعظم کریمی
شماره دانشجویی: ۸۷۲۳۸۱۰۰۰۱
رشته: نهج البلاغه
دانشکده علوم انسانی
عنوان پایان نامه: حقوق شهروندی در مدیریت امام علی (ع)
تعداد واحد پایان نامه: ۴
تاریخ دفاع: ۱۳۹۰/۶/۳۰

این پایان نامه به مدیریت تحصیلات تکمیلی به منظور بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد ارائه می گردد. دفاع از پایان نامه در تاریخ ۹۰/۶/۳۰ مورد تأیید و ارزیابی اعضای هیأت داوران قرار گرفت و با نمره ۱۹۲۵ به عدد و با درجه عالی به تصویب رسید. *نورده رست و سید مرتضی حسینی*
اعضاء هیأت داوران:

عنوان	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
۱. استاد راهنما	دکتر عباسعلی فراهتی	استادیار	
۲. استاد مشاور	دکتر عبدالله موحدی محب	استادیار	
۳. متخصص و صاحب نظر دانشگاه	دکتر محمد اخوان	استادیار	
۴. متخصص و صاحب نظر دانشگاه	دکتر ماشالله جشنی	استادیار	
۵. نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر محسن سیفی	استادیار	

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

آدرس: کاشان - بلوار طیب رانندی

کد پستی: ۵۱۱۶۷-۸۷۲۱۷

تلفن: ۵۱۱۷۲۷ - ۵۱۱۷۲۷۷

http: www.kashanu.ac.ir

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدا را که توفیق کسب دانش و معرفت به ما عطا فرمود.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم که از تمامی اساتید به ویژه اساتید دوران تحصیل که در طول سالیان گذشته مرا در کسب دانش و معرفت و فضایل اخلاقی یاری نمودند، تشکر و قدردانی نمایم.

از استادگرانقدر، جناب آقای دکتر عباسعلی فراهتی که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان‌نامه بر عهده گرفتند، نهایت تشکر و سپاس گزاری را دارم. از استاد مشاور، جناب آقای دکتر عبدالله موحدی محب، که در امر مشاوره با دیدگاه‌های ارزنده‌ی خود مرا یاری نمودند خالصانه قدردانی می‌نمایم.

همچنین از تشریک مساعی جناب آقای دکتر محمد اخوان و جناب آقای دکتر ماشاءالله جشنی به عنوان اساتید داخل دانشگاه، که این پایان‌نامه را مورد مطالعه قرار داده و در جلسه‌ی دفاعیه شرکت نموده‌اند، تشکر می‌نمایم.

همچنین از جناب آقای دکتر محسن سیفی که به عنوان نماینده‌ی تحصیلات تکمیلی دانشگاه قبول زحمت نموده‌اند سپاسگزاری می‌کنم.

تقدیم به:

وجود نازنین پدر و مادر مهربانم به پاس زحمت های بی دریغشان
آنان که در راه پر فراز و نشیب زندگی همگام من بوده اند.

تقدیم به:

همسر و شریک زندگیم

به پاس همه ی مهربانیها و صبر بی کرائش، که اگر نبود این تلاش هرگز به ثمر نمی
نشست.

تقدیم به:

گل های باغ زندگیم، هانیه و امیر رضا

و خواهر و برادرهای مهربانم به پاس تشویق های فراوانشان.

چکیده

در این پژوهش سعی شده است مجموعه‌ی حقوق مردم و وظایف حکومت در قبال آنها که در اصطلاح امروزی آن را حقوق شهروندی می‌نامند، مورد بررسی قرار گیرد و پس از تعریف جامعی از این حقوق، اهمیت آن ابتدا به طور اجمال از دیدگاه قرآن و سنت بیان گردد سپس با تفصیلی در خور از دیدگاه خاص حضرت علی(ع) با استفاده از اصول مورد توجه ایشان در دوره‌ی کوتاه مدیریت خود پیگیری شود، چه حضرت، انواع حقوق شهروندان و حقوق قشرهای مختلف مردم را در لا به لای خطبه‌ها و فرمان‌های حکومتی به کارگزاران بیان داشته و آنان را ملزم به احقاق این حقوق کرده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که این حقوق در نظر امیرالمؤمنین(ع) از اهمیت و جایگاه بسیار بالایی برخوردار است و به دلیل ثابت بودن اصول و معیارهای مورد توجه ایشان، در هر زمانی کارآیی دارد و قابل اجراست، به طوری که معرفی این اصول و به کارگیری آنها در جامعه امروز می‌تواند در حل مسائل و مشکلات بشر و از بین بردن بی‌عدالتی‌ها، راهگشا باشد.

کلمات کلیدی: امام علی(ع)، حقوق، شهروند، مدیریت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	مقدمه.....
3	کلیات.....
3	موضوع تحقیق.....
3	زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق.....
4	اهداف تحقیق.....
4	اهمیت و ارزش تحقیق با تأکید بر کاربرد نتایج آن.....
5	فرضیه ها و سؤال های ویژه.....
5	روش انجام تحقیق.....
6	بخش اول: بنیاد های مفهومی و زمینه های تاریخی.....
7	1-1. فصل اول: مفهوم شناسی واژه های حقوق، شهروند و مدیریت.....
7	1-1-1. مفهوم شناسی واژه حقوق.....
7	1-1-1-1. حقوق در لغت.....
8	1-1-1-2. حقوق در اصطلاح.....
9	1-1-1-3. حق در لغت.....
9	1-1-1-4. حق در اصطلاح فقه و حقوق.....
9	1-1-1-5. محدوده حق از دیدگاه امام علی (ع).....
11	1-1-1-5. خاستگاه حقوق.....
12	1-1-2. اصالت فرد یا جامعه.....
13	1-1-3. حق و تکلیف در رابطه مردم و حکومت.....
16	1-1-4. تحلیل واژه شهروند.....
16	1-1-4-1. شهروند در لغت.....
16	1-1-4-2. شهروند در اصطلاح.....
17	1-1-4-3. شهروند در نهج البلاغه.....
17	1-1-5. تحلیل واژه مدیریت.....

17	1-5-1-1. تعریف لغوی مدیریت
17	2-5-1-1. مدیریت در اصطلاح
18	3-5-1-1. مفهوم مدیریت نزد مسلمانان
20	4-5-1-1. واژه مدیریت در سخنان علی(ع)
21	2-1. فصل دوم: تاریخچه حقوق شهروندی
23	بخش دوم: اصول مدیریت مدنی در قرآن و سنت عملی پیامبر(ص)
24	1-2. فصل اول: حقوق شهروندی در قرآن و مدیریت پیامبر(ص)
24	1-1-2. مبانی حقوق شهروندی در قرآن
25	1-1-1-2. حق حیات
26	1-1-1-1-2. حق حیات جنین
28	2-1-1-2. حق کرامت انسانی
29	1-2-1-1-2. حق امنیت
29	2-2-1-1-2. حق رفاه و آسایش
31	3-2-1-1-2. حق مشورت
31	3-1-1-2. آزادی
32	1-3-1-1-2. آزادی اندیشه و تفکر
33	2-3-1-1-2. آزادی عقیده
37	2-2. فصل دوم: حقوق شهروندی در مدیریت مدنی پیامبر(ص)
		3-2. فصل سوم: اصول مدیریت مدنی در سیره‌ی امیرالمؤمنین(ع) در راستای
45	احقاق حقوق شهروندان
45	مقدمه
46	1-3-2. لزوم مدیریت و حکومت
49	2-3-2. شرایط و اوضاع جامعه در آستانه‌ی مدیریت امام علی(ع)
53	3-3-2. اهداف کلی مدیریت امام علی(ع)
53	1-1-3-2. مبارزه با انحرافات و بدعت‌ها
54	2-1-3-2. اجرای عدالت اقتصادی
56	4-3-2. اصول مدیریت مدنی در راستای احقاق حقوق شهروندان

571-4-3-2. خدا محوری و تقوا.....
581-1-4-3-2. ره آوردهای خدا محوری مدیران.....
602-45-3-2. اخلاق مداری.....
633-4-3-2. دید امانتداری نسبت به مدیریت.....
644-4-3-2. مردم شناسی.....
655-3-3-2. مردم داری.....
661-5-4-3-2. ارتباط مستقیم با مردم.....
682-5-4-3-2. مدارا با مردم.....
693-5-4-3-2. پرهیز از خشونت با مردم.....
704-5-4-3-2. بخشش و اغماض از خطاهای آنها.....
715-5-4-3-2. بردباری در برابر رفتارهای تند و ناصحیح آنها.....
716-5-4-3-2. دوری از عجب و خودپسندی در برخورد با آنها.....
727-5-4-3-2. راز داری و خوش گمانی نسبت به مردم.....
738-5-4-3-2. رعایت انصاف در برخورد با مردم.....
749-5-4-3-2. عمل به آداب و رسوم شایسته آنها.....
7510-5-4-3-2. خدمت خالصانه و بدون منت به مردم و پرهیز از شعار گرایی.....
7611-5-4-3-2. مساوات و برابری در برخورد و نگاه.....
776-4-3-2. نظارت بر کار مدیران.....
781-6-4-3-2. تشویق و تنبیه.....
797-4-3-2. ساده زیستی و دوری از تشریفات.....
808-4-3-2. شایسته سالاری.....
811-8-4-3-2. انتخاب افراد صالح.....
822-8-4-3-2. پرهیز از امتیاز دهی به خواص و خویشاوندان.....
843-8-4-3-2. توجه به گزارش های مردمی و نظارت افراد صالح.....
86 بخش سوم: حقوق شهروندی در مدیریت امام علی (ع)
87مقدمه.....
891-3. فصل اول: انواع حقوق شهروندان.....

891-1-3. حقوق معنوی (توجه به امور معنوی در کنار امور مادی).....
901-1-1-3. امر به تقوی و حق هدایت.....
912-1-1-3. حق حیات.....
933-1-1-3. توجه به کرامت انسانی.....
942-1-3. حقوق فرهنگی.....
941-2-1-3. احیاء و اقامه‌ی حق و دفع باطل.....
952-2-1-3. تربیت صحیح و احیاء ارزش های اسلامی.....
963-2-1-3. حق تعلیم و تربیت.....
983-1-3. حقوق اجتماعی.....
981-3-1-3. عدالت اجتماعی.....
1002-3-1-3. امنیت اجتماعی.....
1024-1-3. حقوق سیاسی.....
1021-4-1-3. آزادی سیاسی.....
1031-1-4-1-3. آزادی انتخاب سرنوشت و حق رأی آگاهانه.....
1052-1-4-1-3. آزادی بیان.....
1083-1-4-1-3. حق انتقاد.....
1104-1-4-1-3. حق آزادی احزاب.....
1115-1-3. حقوق اقتصادی.....
1111-5-1-3. عدالت اقتصادی.....
1132-5-1-3. امنیت اقتصادی.....
1143-5-1-3. حق مالکیت فردی.....
1154-5-1-3. حق رفاه، عمران و آبادی.....
1176-1-3. حقوق قضایی شهروندان.....
1181-6-1-3. آزادی در طرح دعاوی.....
1192-6-1-3. انتخاب قضات شایسته.....
1212-3. فصل دوم: حقوق قشرهای مختلف مردم.....
1211-2-3. حقوق مستضعفان و فقرا.....

122 حقوق اقلیت ها..... 2-2-3
123 1-2-2-3. ابراز تأسف از غارت زیورآلات زنان مسلمان و غیر مسلمان.....
124 2-2-2-3. نکوهش استاندار فارس به جهت بدرفتاری با زرتشتیان.....
125 3-2-2-3. حق بازنشستگی برای پیرمرد نصرانی.....
125 3-2-3. حقوق مجرمان و خطا کاران.....
126 1-3-2-3. اهداف مجازات
127 2-3-2-3. روش برخورد با مجرمان.....
129 3-3-2-3. پرده پوشی از عیوب مجرمان
129 4-2-3. حقوق زندانیان.....
130 5-2-3. حقوق دشمنان.....
131 6-2-3. حقوق قاضیان.....
132 7-2-3. حقوق سپاهیان.....
133 8-2-3. حقوق تجار و صنعتگران.....
134 نتیجه.....
137 پیشنهادها.....
138 فهرست مراجع.....

مقدمه

حقوق شهروندی یکی از مباحث مطرح و مهم جهان کنونی است که بسیار مورد توجه اندیشمندان و صاحبان مکاتب حقوقی مختلف قرار گرفته است. امروزه با وجود افزایش بی عدالتی‌ها و تعدی به حقوق ملت‌ها و ناکامی و ناکارآمدی بیش از پیش نظریه پردازی‌ها و خردورزی‌های به ظاهر آراسته و فریبنده‌ی مدعیان حقوق بشر، انسان‌ها بیش از گذشته نیازمند تعالیم وحی و فرستادگان الهی هستند؛ چرا که خاستگاه حقوق بشر، فطرت انسان‌هاست و خداوند که خالق این فطرت است، بیشتر از هر کسی آگاه به حقوق و نیازمندی‌های اوست و برای رسیدن بندگانش به سعادت واقعی، دستورالعملی مطابق با فطرت آنها، از طریق پیامبران خود عرضه داشته است. از آنجا که اسلام کامل‌ترین دین است، کامل‌ترین دستورات و قواعد حقوقی را برای بشر مطرح کرده است. از این روست که پیام قرآن و پیام‌آور آن محمد مصطفی (ص)، آگاه ساختن بشر از حقوق طبیعی خود و آزاد ساختن او از غل و زنجیرهای بندگی است. به حق که نمونه‌ی کامل خدا محوری در اندیشه‌ورزی و حتی نظریه پردازی‌های حقوقی و اجتماعی، کسی جز امیرالمؤمنین علی (ع) قرآن ناطق و وارث حقیقی پیامبر گرامی اسلام (ص) نیست. در پژوهش حاضر سعی شده است که حقوق افراد جامعه که در اصطلاح امروزی آن را حقوق شهروندی می‌نامند، از منظر مولای متقیان علی (ع) که در مدت پنج سال مدیریت آن حضرت بر جامعه‌ی اسلامی تجلی داشته، مورد بررسی قرار گیرد، مسائل مطرح در این مجموعه در سه بخش و هر بخش شامل دو فصل، مورد پژوهش قرار گرفته است. در این تحقیق اگرچه به آثار پژوهش‌گران مختلف در زمینه‌های علوم اسلامی، حقوق، مدیریت و غیره مراجعه شده، اما منبع اصلی همان نهج‌البلاغه و بالاخص عهدنامه مالک اشتر نخعی است. امید که قدر و منزلت ایشان آن‌چنان که باید و شاید در جامعه‌ی اسلامی و شیعی ما شناخته شود و

ما بیش از پیش شاهد تجلی اندیشه‌ها و دغدغه‌های ایشان در قالب قانون گذاری‌ها و برنامه ریزی‌های راهبردی باشیم.

کلیات

موضوع تحقیق

حقوق شهروندی که اصطلاح جدید حقوق طبیعی انسان‌هاست، امروزه یکی از محورهای مورد بحث و چالش برانگیز در مجامع حقوقی جهان است. بدیهی است امیرالمؤمنین (ع) به عنوان بزرگ‌ترین حاکم اسلامی، پس از پیامبر اسلام (ص)، نسبت به این حقیقت اجتناب ناپذیر بی‌توجه نبوده‌اند؛ بلکه معنای واقعی حقوق شهروندی که مورد نظر اسلام و قرآن و سنت است، در سخنان و رفتار ایشان نمود درست و چهره حقیقی خود را می‌یابد. بدون شک استفاده از اندیشه‌ها و کلام مولا (ع) در این زمینه، یکی از ضرورت‌های مهم امروز است. چرا که مدیریت پنج ساله ی امام علی (ع) نمونه ی کاملی از مردم سالاری و تکریم حقوق و آزادی‌های انسانی است. حقایقی که بسیار عمیق‌تر و ارزشمندتر است، از آنچه دیگران در جملات کسانی مثل «روسو» و دیگر اندیشمندان غربی جستجو می‌کنند و آن را با حرص و ولع بسیار، به عنوان سمبل خوشبختی بشر در گوش جهانیان فریاد می‌کنند. پژوهش حاضر بر آن است که حقوق شهروندی را در دوران مدیریت آن حضرت بررسی کند.

زمینه، سابقه و تاریخچه ی موضوع تحقیق

در زمینه‌های حقوقی، به ویژه حقوق شهروندی کتاب‌های زیادی نوشته شده است و در مجالس قانون‌گذاری مجموعه‌ها و مقررات فراوانی بررسی، تدوین و تصویب شده و در معرض اجرا قرار گرفته است. حقوق شهروندی در سیره‌ی امیرالمؤمنین نیز موضوعی است، که هرچند به اختصار در برخی از کتاب‌ها، از جمله کتاب سیری در نهج البلاغه شهید مطهری با عنوان «اعتراف به حقوق مردمان»؛ کتاب «حکمت اصول سیاسی اسلام» از علامه جعفری؛ کتاب‌های آقای دلشاد تهرانی - حکومت امام علی (ع) حکومت موفق تاریخ، حکومت حکمت

و خدمات متقابل مردم و حکومت در حاکمیت علوی، محمد رضا کریمی والا و... - اشاره شده است. پایان نامه‌هایی نیز با عنوان مبانی حقوق شهروندی از دیدگاه اسلام در سال 85 دانشگاه تهران، مفهوم حقوق شهروندی در نهج البلاغه، دانشگاه باقرالعلوم در سال 1388 نوشته شده است، اما اثری که اختصاصاً به بررسی نظریات و عملکردهای علی(ع)، در این زمینه پرداخته باشد، به نظر نرسیده است. پژوهش حاضر در صدد بررسی این موارد است.

اهداف تحقیق

- 1- شناساندن حقوق شهروندی از دیدگاه خاص امیرالمؤمنین علی(ع) در دوران مدیریت ایشان به مجامع علمی و دانشگاهی.
- 2- بیان واقع بینی و عملی بودن نظریه‌های امام(ع) در جوامع کنونی.
- 3- ارائه‌ی منبعی مطمئن برای قانون‌گذاران در زمینه‌ی حقوق شهروندی.
- 4- معرفی الگویی کامل و صالح برای توجه به حقوق عموم طبقات در قالب پژوهشی علمی.

اهمیت و ارزش تحقیق با تأکید بر کاربرد نتایج آن

مسائل حقوقی، چونان هر مسئله‌ای که با موضوع انسان و شؤون او مطرح می‌شود، در نگاه امیرالمؤمنین علی(ع) به میزان کرامت انسانی، از اهمیت برخوردار است. از ریز موضوعات حقوقی که امروزه مورد تحقیقات گسترده قرار دارد، موضوع حقوق شهروندی است. به طبیعت حال، امیرالمؤمنین(ع) به عنوان بزرگترین شخصیتی که نسبت به حقوق انسان دارای حساسیت و دقت است، نمی‌توانسته از این بخش از حقوق انسانی برکنار باشد.

پژوهش حاضر حقوق شهروندی را در میراث علوی به جستجو می‌نشیند، حاصل این پژوهش می‌تواند مورد استفاده در مجامع آموزشی حقوق و قانون‌گذاری قرار گیرد.

فرضیه‌ها و سؤال‌های ویژه

سؤال‌ها

1- حقوق شهروندی از دیدگاه امیرالمؤمنین (ع) چیست و اهمیت این حقوق نزد ایشان تا چه اندازه است؟

2 - آیا این حقوق ضمانت اجرایی در جامعه امروز دارد؟

فرضیه‌ها:

1- امیرالمؤمنین (ع) حقوق شهروندان را مبنایی و اساسی و بسیار وسیع می‌بیند.

2- از نظر امیرالمؤمنین (ع) حقوق شهروندان در هر شرایطی قابل اجراست.

روش انجام تحقیق

روش این پژوهش کتابخانه‌ای و از طریق گردآوری اطلاعات از منابع مربوط، پردازش، ساماندهی و تدوین مطالب است.

بخش اول:

بنیاد های مفهومی و زمینه های تاریخی

1-1-1. فصل اول: مفهوم شناسی واژه های حقوق، شهروند و مدیریت

1-1-1. مفهوم شناسی واژه حقوق

1-1-1-1. حقوق در لغت

جمع حق، و تعریف آن در تحلیل واژه حق خواهد آمد.

واژه‌ی حق نیز که به عنوان مفرد حقوق تلقی می‌شود، در معانی لغوی و اصطلاحی مختلفی به کار رفته است.

1-1-1-2. حق در لغت

کلمه ی حق در معانی گوناگونی به کار رفته است از جمله: «خلاف باطل، یقین، قطعی، عدل، موجود ثابت، پا برجا، حظ، نصیب، بهره، مال، کار حتمی و قطعی، صواب و درستی»¹ و نیز در لغت نامه‌ی دهخدا در معنای این واژه چنین آمده است: درست کردن سخن، درست کردن وعده، یقین نمودن، ثابت شدن، غلبه کردن به حق، موجود ثابت و نامی از اسامی خداوند.²

راغب می‌گوید: اصل حق به معنی مطابقت و موافقت است³ و در فرهنگ المنجد نیز معانی لغوی حق چنین آمده است: ضد باطل، عدل، مال و ملک، حظ و نصیب، موجود ثابت، امر مقتضی، جزم، سزاوار.⁴

1. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر، بیروت، 1414 ق، ج 10، ص 49. نیز ر.ک: معین، محمد، فرهنگ معین، انتشارات معین، تهران، چاپ چهاردهم، 1387؛ قرشی، سیدعلی اکبر، قاموس قرآن، انتشارات دارالکتاب الاسلامیة، تهران، چاپ دوازدهم، 1387؛ فرهنگ عربی فارسی منجدالطلاب انتشارات اسلامی، مترجم: محمد. م: حسینی، سیدمحمد، فرهنگ لغات و اصطلاحات فقهی، انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی، تهران، چاپ دوم، 1385.

2. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، انتشارات دانشگاه تهران، 1372، ج 6، ص 9142 واژه حق.

3. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن کریم، ترجمه: حسین خدا پرست، دفتر نشر نوید اسلام، قم، چاپ دوم، بهار 1389.

4. معلوف، لويس، المنجد فی اللغة، انتشارات بلاغت، قم، 1373، ص 144، واژه حق

1-1-1-3. حقوق در اصطلاح

کلمه ی حقوق در اصل، واژه‌ای عربی و جمع کلمه حق است اما در ادبیات حقوقی، با همین قالب و وزن، در معانی گوناگونی به کار می‌رود که هر چند بی‌ارتباط با یکدیگر نیستند، اما وجوه تمایز آنها موجب می‌شود، این کلمه در خصوص آن معانی، مشترک لفظی به شمار آید.¹

الف) حقوق به معنای مقررات اجتماعی: به سخن دیگر نظام حاکم بر رفتار فردی و اجتماعی شهروندان یک جامعه که اجرای آن تضمین شده است. در این کاربرد، واژه‌ی حقوق جمع واژه حق نیست و اعتبار این مفهوم بر اساس نوعی «وحدت اعتباری» می‌باشد که مترادف با واژه‌ی «تشریح» در عربی و Law در زبان انگلیسی است.

ب) حقوق به معنای دستمزد و پاداش مالی مترادف Salary در زبان انگلیسی این استعمال همیشه به صورت جمع است.

ج) حقوق به معنای Right جمع حق، مجموعه امتیازات فردی یا گروهی شناخته شده در جامعه، که از مقررات و قوانین حاکم بر آن جامعه ناشی می‌شود.²

در اینجا، معنای اخیر آن مورد توجه است. واژه‌ی حق نیز که به عنوان مفرد حقوق تلقی می‌شود، در معانی لغوی و اصطلاحی مختلفی به کار رفته است.

1. دانش پژوه، مصطفی، مقدمه‌ی علم حقوق با رویکرد به حقوق اسلام و ایران، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم، چاپ دوم، زمستان 1389، ص 6.

2. میرموسوی، سیدعلی؛ حقیقت، سیدصادق، مبانی حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، چاپ هفتم، 1389. ص 127؛ مقدمه علم حقوق، ص 13 و 14؛ همان ص 6؛ منصوری، سیدمهدی، حقوق مبانی و فلسفه آن، مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، تهران، پاییز 1380، ص 17؛ مصباح یزدی، محمدتقی، نگاهی گذرا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام، مرکز انتشارات مؤسسه‌ی آموزشی پژوهشی امام خمینی، قم، چاپ دوم، زمستان 1382، ص 17؛ شفیعی سروستانی، ابراهیم، حقوق مؤمنان، انتشارات موعود عصر، تهران، چاپ اول، 1385، ص 10.

1-1-1-4. حق در اصطلاح فقه و حقوق

- 1- امری اعتباری است که به موجب آن صاحب حق شایستگی بهره‌وری از امری و اختصاص آن را به خود یافته و بر دیگران رعایت آن لازم است.¹
- 2- حق عبارت است از «امتیاز»، سلطه و قدرتی که به موجب قانون یا دیگر قواعد حقوقی جانشین (عرف، رویه قضایی و...)، به شخص حقیقی یا حقوقی داده شده است و دیگران ملزم به رعایت آن هستند. مثل حق مالکیت، حق ابوت، حق انتخاب کردن و مشارکت سیاسی، حق نظارت و انتقاد و...²
- 3- حق، سلطه‌ای است که دارنده‌ی آن بر امری دست یافته بر طرف دیگر (من علیه الحق) ایجاد تعهد می‌کند. این معنا در قرآن کریم آمده است: «وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا» (الإسراء: 33) «هر که ناروا کشته شود، برای ولی او حقی قرار دادیم...» طبق این حق، چنین کسی سلطه می‌یابد تا قصاص کند، یا دیه بگیرد، یا عفو کند و طرف وی ملزم است، تا هر چه او تصمیم بگیرد، گردن نهد. مشروط بر آن که از مرز تعیین شده تجاوز نکند.³

1-1-1-5. محدوده حق از دیدگاه امام علی (ع)

حق در اندیشه‌ی علی (ع) از جایگاه مهمی برخوردار است و آن حضرت از ابعاد و زوایای مختلف و در حوزه‌های گوناگون، این مفهوم را از ابعاد نظری و عملی مورد توجه قرار داده‌اند. استخراج یک تعریف حقوقی یا فلسفی از اندیشه‌ی علی (ع) درباره‌ی حق، نیازمند

1. مبانی حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب پیشین، ص 129.

2. مقدمه علم حقوق پیشین، ص 6.

3. رشاد، علی اکبر، دانشنامه امام علی (ع) مجموعه مقالات، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، چاپ چهارم، 1386، ج 5، ص 187.